

maar bij de steenhandelaren uit het Zuiden, die de geprofileerde natuurstenen onderdelen kant en klaar ter plekke aanleverden.

Die benadering was zeker veertig jaar geleden een zeer originele. Pas in het laatste decennium is een dergelijke benadering ook op de Franse gotiek van de dertiende eeuw toegepast (Dieter Kimpel en Robert Suckale), zij het vooral op basis van onderzoek van de gebouwen zelf. Het onlangs verschenen, voortreffelijk gedocumenteerde artikel van Klaus Jan Philipp, 'Eyn huys in manieren van eyne kirchen', Werkmeister, Parliere, Steinlieferanten, Zimmermeister und die Bauorganisation in den Niederlanden vom 14. bis zum 16. Jahrhundert' (*Wallraf-Richartz-Jahrbuch*, L (1989) 69-113) laat echter zien dat op het gebied van de Nederlandse architectuur van de late middeleeuwen sinds het baanbrekende werk van Meischke nauwelijks nieuwe inzichten naar voren zijn gekomen.

Toch is het werk van Meischke niet het laatste woord op dit onderzoeksgebied (de schrijver zelf zou dat zeker beamen), integendeel: het geeft talrijke aanzetten tot fragmentarische inzichten, die van uit een bredere, vooral economisch-historische benadering en probleemstelling zouden moeten worden uitgediept en verbreed. De typologie van de verschillende bouwloodsen en de verschillende bouwmeesters maakt de indruk in sommige gevallen gebaseerd te zijn op te geïsoleerde gegevens. Een breed opgezet archiefonderzoek in Nederlandse, maar vooral in Belgische (en in mindere mate in Nederrijnse) archieven van steden, kerken en kloosters, met aandacht ook voor de bouwtechnische en de — bij Meischke nadrukkelijk ontbrekende — kwantitatieve aspecten van bouwbedrijf en steenhandel (waarbij de computer goede diensten zou kunnen leveren), zal zonder twijfel tot nieuwe en minder incidentele conclusies leiden. Het zwaartepunt zal zonder twijfel vallen op de bouwbedrijvigheid in de Zuidelijke Nederlanden, die in kwantitatief opzicht die in de Noordelijke verre overtrof. Het onderzoek naar de betekenis van de familie Keldermans 'een architectonisch netwerk in de Nederlanden' uit 1987, waaraan Meischke meewerkte was een eerste stap in die richting. Zo'n onderzoek overtreft de capaciteit van één mens: wij mogen Meischke erkentelijk zijn dat hij de eerste aanzet tot een dergelijk onderzoek heeft gegeven.

W. H. Vroom

NIEUWE GESCHIEDENIS

E. O. G. Haitsma Mulier, G. A. C. van der Lem, met medewerking van P. Knevel, *Repertorium van geschiedschrijvers in Nederland 1500-1800* (Bibliografische reeks van het Nederlands historisch genootschap VII; Den Haag: Nederlands historisch genootschap, xvii + 470 blz., f135,-, ISBN 90 73069 04 1).

Gespecialiseerde bibliografieën en repertoria ten nutte van de liefhebbers van historiografie en de ideeëngeschiedenis zijn in Nederland dun gezaaid. Juist gedurende de laatste jaren is er echter op dit gebied belangrijk werk verzet: het *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen* van M. Carasso-Kok uit 1981, de *Bibliography of Dutch seventeenth century political thought* (1986) van G. O. van de Klashorst, H. W. Blom en E. O. G. Haitsma Mulier en het in 1988 uitgekomen vervolgdeel op de uit 1972 stammende *Bibliographie de l'humanisme des anciens Pays-Bas 1970-1985* van de hand van M. de Schepper en Chr. L. Heesakkers. Van vergelijkbaar belang is het hier te bespreken boek, dat — voor het eerst sinds Samuel de Winds *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers* (1831-1835) — is gewijd aan de systematische beschrijving van de vroegmoderne Nederlandse historiografie, voor zover zij in

druk is verschenen. Ieder die wel eens verstrikt is geraakt in dit doolhof, vol bibliografische puzzels en obscure of zelfs geheel onvindbare auteurs en/of titels, zal het vol verwachting ter hand nemen.

De gebruiker wordt alvast op het eerste gezicht aangetrokken door de buitengewoon heldere en rustige typografische uitvoering, die het raadplegen gemakkelijk maakt. De geschiedschrijvers en de anonieme geschriften zijn alfabetisch gerangschikt, waarbij de lemmata zijn voorzien van inleidende gegevens over auteur of geschrift en er niet met onderlinge verwijzingen is gespaard. Per auteur worden diens werken in volgorde van verschijnen opgesomd, waarbij zo nodig verwezen wordt naar andere bibliografische naslagwerken. Aan het eind van ieder lemma wordt literatuur genoemd — indien voorhanden — inclusief verwijzingen naar biografische hulpmiddelen. De soms ingewikkelde drukgeschiedenis van een werk is waar nodig bekwaam samengevat in een uitvoerige titelbeschrijving; als voorbeeld moge hier Carel van Manders *Schilderboek* (nr. 319) dienen.

Alles heel bevredigend dus. Rest ons de hamvraag bij dit soort bibliografische repertoria: staat iedereen en alles er in? De selectiecriteria zullen de samenstellers ongetwijfeld veel zorgen hebben gebaard. Ten eerste is in het bestreken tijdvak 'Nederland' geen eenduidig begrip, en ten tweede is evenmin gemakkelijk vast te stellen wat 'historiografie' precies inhoudt. De aparte inleidende paragraaf waarin rekenschap wordt afgelegd omtrent de samenstelling van het repertorium is daarom bepaald niet overbodig. Het is natuurlijk een goede beslissing geweest om niet alleen Nederlandse auteurs op te nemen, maar ook buitenlandse geschiedschrijvers, voorzover zij in Nederland — of in gebieden waar de VOC en de WIC actief waren — hebben gewoond. Maar bij dit criterium schuilt al direct een addertje onder het gras, want wat betekent 'wonen' precies? De Spaanse krijgsman Bernardino de Mendoza heeft hier wel gevochten, de Italiaanse diplomaat Guido Bentivoglio heeft hier wel als nuntius gediend, maar gewoond hebben ze hier kennelijk niet, want hun werken over de Nederlandse Opstand zijn niet opgenomen.

Voorts hebben de samenstellers Noord en Zuid in 1609 in tweeën gekliefd: auteurs, die vóór dat jaar in de Zuidelijke Nederlanden hebben geschreven, zijn opgenomen; na 1609 wordt het repertorium een strikt noordelijke aangelegenheid, waarbij de huidige landsgrenzen als criterium worden aangehouden, zodat ook allerlei Oostfriezen en Westfalers buiten de prijzen vallen. Bij moderne edities van geschiedkundige geschriften uit de periode geldt de regel, dat alleen integrale edities worden opgenomen, waardoor Abel Eppens' kroniek wel, maar vele andere edities uit de 'Werken' van het Historisch Genootschap niet in het repertorium terecht zijn gekomen.

Geschiedkundige werken moesten volgens de selectiecriteria in proza zijn. Reeksen geschriften, die wel door huidige historici worden gebruikt maar niet aan dit criterium voldoen, vallen dus uit de boot: dichtwerken als het doodsaaie maar leerzame epos *Mauritius* (1647) van Franciscus Plante bijvoorbeeld — maar Dousa's *Annales* (1599) moesten natuurlijk er wel in. Beschrijvingen van landen en steden zijn alleen opgenomen als er een duidelijk historische component in zit en populaire werken moesten liefst niet teveel fictieve historische verhalen bevatten. Moelijk is ook de afgrenzing ten opzichte van de kerk- en rechtsgeschiedenis en de politiek-theoretische werken. De voortbrengselen van deze genres staan immers vaak vol algemeen-historische beschouwingen.

Het zal duidelijk geworden zijn, dat de gebruiker zich steeds goed rekenschap van de gehanteerde selectiecriteria moet geven. Doet hij dat, dan heeft hij met dit repertorium een prachtige ingang tot de Nederlandse vroegmoderne historiografie in handen. De kwaliteit van

de lemmata is hoog en verschaft de gebruiker steeds een solide basis voor verdere bestudering van de behandelde geschiedschrijvers: de groten naast de kleinen, de onbekende hoogleraar te Harderwijk naast de drost van Muiden, want kwaliteitscriteria zijn bij de selectie gelukkig niet aangelegd. Het is niet de geringste verdienste van de samenstellers, dat zij — vooral over minder bekende geschiedschrijvers — veel nieuw en vaak diepgaand bibliografisch en historiografisch onderzoek hebben verricht, dat zij in dit boek zonder ophief presenteren, tot groot nut van de gebruiker.

M. E. H. N. Mout

C. Secretan, *Les privilèges berceau de la liberté. La Révolte des Pays-Bas: aux sources de la pensée politique moderne (1566-1619)* (Histoire des idées et des doctrines; Parijs: Librairie philosophique J. Vrin, 1990, 192 blz., ISBN 2 7116 1012 8).

Deze studie van politieke theorieën in de Nederlandse Opstand concentreert zich op de rol van de privileges in het tijdvak 1566-1619. Onder privileges wordt het positief recht verstaan waarop bestuur en macht van steden en gewesten zijn gefundeerd. Ofschoon, zo betoogt de auteur, het beroep van de opstandelingen op deze privileges conservatief aandoet omdat het terugrijpt op het verleden, is daar toch een vernieuwend aspect aan te treffen, dat vooruitwijst naar moderne concepties van politieke vrijheid van het individu. De lijn loopt dus van laatmiddeleeuwse 'vrijheden' naar de 'vrijheid' van Spinoza. Om deze stelling aannemelijk te maken, volgt zij de ontwikkeling op de voet die de verdediging van de privileges als onderdeel van de politieke theorie in de Opstand heeft doorgemaakt. De privileges worden het eerst ingeroepen in verband met de kettervervolging. Hierbij maakt de auteur de opmerking, dat het moeilijk was tegen de regering te protesteren zonder tenminste gedeeltelijk de calvinistische zaak te omhelzen (23). Dit is mijns inziens een miskennis van het belang van de loyale oppositie, vooral in de jaren 1565-1572, die natuurlijk goed katholiek bleef en niets van calvinisten moest hebben, maar wel vond dat de regering het ketterprobleem verkeerd aanpakte. Dan schenkt de auteur aandacht aan de uitwerking van de door Oranje en de zijnen gehanteerde denkbeelden omtrent het recht van verzet in verband met de privileges, waarin dat recht, ook in verband met de contracttheorie, met enige goede wil en interpretatiekunst immers aangetroffen kon worden. Maar de meeste aandacht valt toch op de rol van de Staten als politiektheoretisch forum, waar naast theorieën van verzet tegen een tirannieke vorst ook andere nuttige denkbeelden werden geformuleerd — bijvoorbeeld over de soevereiniteit en over een passende regeringsvorm. Daarbij signaleert de auteur terecht het probleem, dat het particularisme, door een star vasthouden aan privileges, de ontwikkeling van een effectieve centrale macht in de opstandige gewesten danig in de weg heeft gezeten. De auteur gebruikt hier zelfs de term 'absolutisme de la souveraineté provinciale' (155). Uiteraard komt ook de polemiek over de natuur der statensovereiniteit ten tijde van Leicester aan de orde en de vraag naar de positie van de religie als verzetsgrond en in haar verhouding tot de staat. Met de behandeling van deze laatste vraag wordt het eindpunt van het boek, 1619, bereikt.

De brug naar Spinoza's denkbeelden omtrent de vrijheid van het individu wordt in het laatste hoofdstuk mijns inziens meer gesuggereerd dan echt geslagen. Voor de gedachte, dat de leer van Bodin over het absolutisme in de beginjaren van de Republiek invloed zou hebben uitgeoefend, is nu eenmaal geen schijn van bewijs en ook Secretan kan op dit punt geen helderheid brengen (117). Zij vindt echter in Grotius (*De imperio summarum potestatum circa sacra*, 1647 postuum